

הוויכוח בין בריק לגורן ולידלין על העדיפות לכוח האווירי

באוקטובר 2020 התנהל מעל דפי עיתון 'הארץ' ויכוח בין שלושה אלופים במילואים. ראשיתו במאמר שכתב אלוף (מיל') יצחק בריק שכותרתו 'הטיל מכופף את זנב המטוס' (בריק, 2020). במאמר תקף בריק בחריפות רבה את העדיפות שניתנת לחיל האוויר וטען כי היא קונספציה מוטעית. הוא קרא להקמת 'חיל טילים' ולמתן עדיפות גבוהה יותר לצבא היבשה ולתמרון לעומק שטחו של האויב. בריק היה מפקד חטיבה ומפקד אוגדה בחיל השריון, מפקד גיס ומפקד המכללות הצבאיות. הוא לחם ופיקד במילואים על פלוגה במלחמת יום הכיפורים ועטר בעיטור העוז. הוא כיהן יותר מעשור בתפקיד נציב קבילות חיילים ונהפך בשנים האחרונות למבקר הקולני ביותר של תפיסת ההפעלה של צה"ל, של ההחלטות על בניין כוחו ושל מוכנותו למלחמה (ראו גם בריק, 2021).

לבריק ענו שני אלופים במילואים מחיל האוויר, לשניהם רקע מבצעי ופיקודי עשיר. הראשון הוא אלוף (מיל') רן גורן, טייס קרב שלחם במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים. גורן היה ראש להק מודיעין, ראש להק אוויר וראש מטה חיל האוויר, והוא טייס את שירותו בצה"ל בתפקיד ראש אגף כוח האדם במטכ"ל. בתגובה לבריק הוא כתב מאמר שכותרתו 'בריק, אתה טועה: אין תחרות למטוס הקרב' (גורן, 2020). כמה ימים אחר כך הצטרף לגורן אלוף (מיל') עמוס ידלין ופרסם מאמר שכותרתו 'הקונספציה של בריק מוטעית ומסוכנת – אין תחליף לחיל האוויר' (ידלין, 2020). ידלין היה טייס קרב בחיל האוויר, לחם במלחמת יום הכיפורים והשתתף בתקיפת הכור בעיראק. הוא היה ראש להק מודיעין, ראש מטה חיל האוויר, מפקד המכללות הצבאיות ונספח צה"ל בארצות הברית. בתפקידו הצבאי האחרון היה ראש אגף המודיעין במטכ"ל. בעת שהתנהל הוויכוח כיהן ידלין בתפקיד ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).

בריק: "הטיל מכופף את זנב המטוס"

תמצית טענתו של בריק (2020) היא כי העדיפות המתמשכת שניתנת בישראל לחיל האוויר נובעת מקונספציה מוטעית ויוצרת נחיתות אסטרטגית לעומת ההתפתחויות שחלו אצל אויביה.

בבסיס גישתו של בריק מונחת ההנחה כי איראן והארגונים שהיא תומכת בהם החליטו "שעדיף להם לבנות מערך טילים ורקטות סביב גבולות ישראל מלתחזק חילות אוויר גדולים וחזקים". בריק סבור כי התפתחויות שונות מובילות לכך שלטילים ולרקטות יש כיום יכולות "שעולות בפרמטרים רבים על יכולות המטוסים" – עלויות נמוכות יחסית, הפעלה שאינה דורשת מיומנות ומקצועיות רבה, זמן פריסה קצר, זמן התרעה מצומצם ויכולת פגיעה מדויקת. ואילו הפעלת מטוסים "היא פעולה מורכבת מאוד" – דורשת זמן רב יותר, מצריכה תכנון מדוקדק, כרוכה בסיכונים ויקרה.

הפער הזה יוצר בעיני בריק "בעיה אסטרטגית: חיל האוויר לא יכול לתת מענה ראוי במלחמה רב-זירתית שבה ישוגרו אלפי טילים ורקטות כל יום אל העורף הישראלי". בריק מתריע על כך שבמשך שנים רבות "בנתה המנהיגות הצבאית והמדינית קונספציה שלפיה חיל האוויר הוא הגורם המכריע בשדה הקרב", אך לפי בריק הקונספציה הזאת שגויה, ואין לסמוך על חיל האוויר. כדי לבסס את טענתו הוא נשען על שלושה כישלונות של חיל האוויר: במלחמת יום הכיפורים כשל חיל האוויר כיוון ש"הכין את עצמו למלחמה שעברה,

ולא למלחמה הבאה"; במלחמת לבנון השנייה "הצליח חיל האוויר לפגוע בטילים הכבדים וארוכי הטווח של חיזבאללה בלבנון ולנטרל את רובם, אך הוא לא הצליח להפסיק את ירי הטילים והרקטות לטווח הקצר והבינוני לאורך כל ימי הלחימה", וכישלון זה חשוב בעיניו של בריק שכן "במלחמה הבאה לא יהיה לתושבי הצפון לאן להתפנות, משום שמאות טילים יפגעו גם במרכז הארץ בכל יום, בעיקר טילים כבדים (הנושאים מאות קילוגרמים חומר נפץ) ומדויקים"; והכישלון השלישי שמייחס בריק לחיל האוויר הוא נגד ירי הרקטות של ארגוני הטרור מעזה — "חמאס והג'יהאד, ברצותם הם מתחילים לירות על יישובינו, וברצותם מפסיקים, ואין בכוחו של חיל האוויר להושיע".

את הבעיה המרכזית רואה בריק בצפון:

היום יש בידי חיזבאללה וחמאס עשרות אלפי טילים בטווחים ארוכים, המכסים את כל מרכזי האוכלוסייה שלנו: גוש דן, מפרץ חיפה, ירושלים, ומאות מהם מדויקים. גם אם נצליח להשמיד 60% מהטילים הללו, הרי ה־40% הנותרים יחזירו את ישראל עשרות שנים לאחור: הם יפגעו בתשתיות החשמל, המים, הדלק, התעשייה והכלכלה, בבסיסים של חיל האוויר ושל חילות היבשה, במרכזי שלטון, בשדות תעופה, במטרות אסטרטגיות אחרות ובמרכזי אוכלוסייה.

לבריק יש אמון נמוך מאוד ביכולתו של חיל האוויר לשמור על רציפות תפקודית:

במלחמה הבאה צפויה מציאות שחיל האוויר לא חווה כמותה מעולם — שיגור טילים מדויקים של האויב אל בסיסיו. שיגור זה יסב נזקים כבדים למסלולי ההמראה ולבסיסים, באופן העלול לפגוע קשות בקצב ההמראות של המטוסים לתקיפת מטרות אויב. כדי להתגבר מהר על נזקים כאלה נדרשת יכולת גבוהה של צוותים, וכשירות גבוהה בכל בסיסי חיל האוויר, האחראים להבטחת רציפות תפקודית, שמשמעה תיקון המסלולים שנפגעו מפגיעת הטילים, איסוף הרסיסים, פינוי פצועים, כיבוי שריפות ועוד.

טענתו של בריק היא כי אין לחיל האוויר יכולת כזאת, והוא מבסס את טענתו בין השאר על תפקודו הלקוי של חיל האוויר בשיטפון שאירע בבסיס חצור בתחילת ינואר 2020 — כמה מטוסי קרב ניזוקו על אף שהבסיס היה אמור להיערך לשיטפון כזה, שהתרחש כבר בעבר.

לפי בריק "צה"ל השליך את יתרו על חיל האוויר בהשקעות עתק על חשבון שאר מרכיבי המערכת, תוך פגיעה בזרוע היבשה וגניזת רעיון הקמתו של חיל טילים". לטענתו העדיפות לחיל האוויר ניתנת על חשבונה של זרוע היבשה; זו נשחקה בשנים האחרונות עקב קיצוצים בסד"כ של היחידות הקרביות, מחסור באימונים וחוסר יכולת לתחזק כראוי את האמצעים במחסני החירום: "עדיפות זו הביאה את צה"ל למצב קריטי של חוסר מוכנות למלחמה הבאה". זאת ועוד: "המב"מ (המערכה בין המלחמות) המתנהלת כבר שנים, מסיחה את דעת מפקדי הצבא והפוליטיקאים מהכנת צה"ל למלחמה הבאה".

בריק יצא גם נגד העדיפות שניתנת בשנים האחרונות לבניין מערך ההגנה האקטיבית של ישראל. להשקפתו הבעיה של מערך זה אינה ביכולותיו הטכנולוגיות אלא בנחיתותו המספרית לעומת מאגרי הטילים והרקטות של האויבים:

מערכת ההגנה שבנה צה"ל נגד טילי האויב – 'כיפת ברזל', 'חץ' ו'שרביט קסמים' – גם היא אינה נותנת מענה מספק בשל העלות האדירה של כל טיל (טיל חץ עולה שלושה מיליון דולר לכל יחידה, כיפת ברזל עולה קרוב ל-100 אלף דולר לכל יחידה). עלותם האדירה של טילים אלו אינה מאפשרת להחזיק מלאים גדולים. ברגע שתפרוץ המלחמה, יאזל מלאי הטילים בתוך זמן קצר.

בריק מצדד ברעיון להקים 'חיל טילים' ישראלי. הרעיון נבחן כמה פעמים בעשורים האחרונים ולא התממש. לטענתו בגלל ליקויים בתהליכי החשיבה וקבלת ההחלטות המובילים לדבקות בקונספציה האווירית השגויה. לפי בריק הפתרון הדרוש להתמודדות עם איום הרקטות והטילים של האויב הוא "הקמה של חיל טילים, כדי לשפר את היכולת ההתקפית של צה"ל לטווחים בינוניים עם יכולות פגיעה מדויקת, בזמנים קצרים מאוד מרגע ההחלטה לשגרם, וכך להעמיד מול האויב איום דומה לזה שהוא מעמיד מולנו".

לסיכום קובע בריק:

התפיסה המקובלת היום בקרב הפיקוד הבכיר של צה"ל וחלק מחברי הממשלה היא, שחיל האוויר הוא צבאה של מדינת ישראל. אך שאבד כלח על תפיסה זו, היא ממשיכה להתקיים בעיקר בגלל היהירות והאגו של מפקדי חיל האוויר הבכירים, שאינם מוכנים לוותר על האתוס שיצרו. הם נלחמים כדי שאף שקל לא יעבור למערכים אחרים על חשבון תקציבים לרכש מטוסים חדשים. לזה מצטרפת חולשת הרמטכ"לים מול הקונספציה השגויה שחיל האוויר יוכל לתת מענה הולם במלחמה רב-זירתית.

גורן: "אין תחרות למטוס הקרב"

מאמרו של בריק הסעיר כנראה את ותיקי חיל האוויר. גורן, הראשון שענה לו, התמודד בפתח המאמר שלו עם טענותיו של בריק על כישלונותיו של חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים, במלחמת לבנון השנייה ובעימות עם חמאס בעזה. על פי השקפתו של גורן חיל האוויר אכן התקשה לפעול נגד מערכי הטק"א הסוריים בתחילת מלחמת יום הכיפורים (במבצע 'דוגמן 5'), אך "בהמשך המלחמה הושמד כל מערך הטק"א המצרי לאורך התעלה, וחלק נכבד ממערך הטק"א הסורי; וכך חיל האוויר פעל באופן חופשי וסייע למהלך צליחת התעלה ותקיפת הארמיה השלישית הנצורה, וגם לכוחות הקרקע ברמת הגולן".

בנוגע למלחמת לבנון השנייה טען גורן כי "הפסקת שיגור הרקטות קצרות הטווח [...] לא הייתה כלל משימתו" של חיל האוויר אלא של כוחות היבשה בפיקודו של הצפון, וכי ירי הרקטות נמשך משום שפיקוד הצפון "השתהה במבצעיו הקרקעיים, וכשפתח בהם לקה בביצועם".

לטענתו של בריק בנוגע לחוסר היכולת של חיל האוויר להפסיק את ירי הרקטות מעזה הגיב גורן בשאלה: "האם במציאות מורכבת של שיקולים ואילוצים פנימיים וחיצוניים, יש דרך לעצור באופן מוחלט את שיגור הרקטות מרצועת עזה?" גורן השיב לשאלה זו בשלילה: "גם אם יוקצו לזרוע היבשה כל המשאבים שדורש בריק, ממשלת ישראל לא תשגר כוחות קרקע חדשות לבקרים כדי לעצור את הרקטות", וטען כי "גם 'חיל טילים' [...] לא יצליח להפסיק את הירי". לכן "צריך להבין שבאמצעים צבאיים אין דרך לעצור לחלוטין את שיגור הרקטות מרצועת עזה".

בנוגע לאיום הטילים סבר גורן כי בריק מגזים מאוד בתיאור של עוצמת הבעיה: "יש להבחין בין רקטות קצרות טווח, שמצויות בידי אויבינו בכמויות גדולות, לבין טילים ארוכי טווח עם ראשים קרביים גדולים יחסית, ולאחרונה גם מנגנוני דיוק פגיעה, שכמותם מוגבלת". גורן הסכים עם בריק "שבמלחמה הבאה יספוג העורף יותר תקיפות טילים משהורגל בעבר", אבל טען כי "ברובם המכריע יהיו אלה טילים ורקטות קצרי טווח בעלי ראש קרבי קטן, שנזקם אינו גדול", וכי "הנזק לרכוש יהיה משמעותי, אך פחות הרסני לגבי מבני תשתית". לכן על פי הערכתו: "מספר הנפגעים בנפש מרקטות קצרות טווח וחסרות דיוק יהיה נמוך יחסית". גורן סבר גם כי הלקחים שהופקו ממלחמת לבנון השנייה ימומשו בעימות עתידי, ולכן "יש להניח שמצב כמו זה שהתקיים במלחמת לבנון השנייה לא יחזור, וישראל לא תשב בחיבוק ידיים לנוכח שיגורי הרקטות, אלא תפעל קרקעית ואווירית מוקדם יותר ובאופן מוצלח יותר מכפי שעשתה אז".

גורן הדגיש כי האיום הגדול יותר הוא מצד הטילים ארוכי הטווח המדויקים, אך נגדם לשיטתו נכון להביא לידי ביטוי את העדיפות של הכוח האווירי: "ראש קרבי של טיל מסוג זה שווה ערך לפצצה בינונית אחת". לכן כמות הטילים המדויקים "קטנה מכמות הפצצות שיכול חיל האוויר להטיל במחצית מטס". בניגוד לבריק טען גורן כי טילים מדויקים ארוכי טווח הם דווקא יקרים, וכי הפעלתם דורשת מיומנות ומקצועיות, ולכן "כמותם לעולם תהיה מוגבלת". לפי גורן אפוא הטילים המדויקים הם נשק מתכלה שיאזל אחרי מטחים אחדים. זאת ועוד, הטילים המדויקים הם פגיעים ולכן "ניתנים להטעיה באמצעי לוחמה אלקטרונית וסייבר".

גורן אינו מוטרד כמו בריק מן האיום על חיל האוויר בבסיסיו ומפחית מעוצמתו: "לצורך שיתוק שדות תעופה והשמדת מטרות תשתית אסטרטגיות בעומק ישראל נדרשת כמות חימוש גדולה לאין שיעור מכמות החימוש שנושאים הטילים המדויקים ארוכי הטווח שבידי האויב". לכן "קביעותיו של בריק, כי גם אם יוותרו בידי האויב רק 40% מהטילים הם 'יחזירו את ישראל עשרות שנים לאחור', וכי 'גם אם רק עשרות טילים מדויקים ישוגרו אל מטרות אסטרטגיות ומרכזי אוכלוסייה, הם עלולים להכות בישראל מכה אנושה', משוללות כל בסיס מקצועי". בניגוד לבריק האמון של גורן בחיל האוויר גבוה, ולטענתו "חזקה על חיל האוויר שהוא מכין עצמו בדרכים שונות למתקפת טילים על שדות התעופה, ושיבוש פעילותם לא יהיה קריטי וודאי לא תשובש פעילות חיל האוויר כולו".

ידלין: "הקונספציה של בריק מוטעית ומסוכנת"

ידלין התבונן בוויכוח מזווית רחבה של מי שהיה טייס קרב ומילא קשת נדירה של תפקידים בכירים בחיל האוויר, בצה"ל ובמכון למחקרי ביטחון לאומי. ידלין פתח את המאמר במתקפה ישירה על בריק וטען כי "יש שנתרו הלומי קרב מהמלחמה ההיא, אך אין הדבר נכון לחיל האוויר". לפי ידלין לקחי מלחמת יום הכיפורים הופקו בהצלחה, ומאז הוכיח חיל האוויר את יכולותיו בשורה של מקרים:

עשר שנים של תחקור, למידה, אימונים ובניין כוח, הביאו את חיל האוויר ליכולת מבצעית ייחודית בעולם, שהוכחה בהשמדת מערך הטק"א הסוריים בבקעת הלבנון ב־1982. מאז, הוא לומד ובונה את כוחו להתמודדות עם מערכי האויב המרכזיים שמאיימים על ישראל, ממערכי הגנה אווירית מתקדמים, דרך מערכי טילי קרקע־קרקע שמאיימים על העורף הישראלי, ועד פגיעה במטרות אסטרטגיות בעורף האויב ובכוחות היבשה שלו, במקביל להתמודדות עם ארגוני הטרור שפועלים בחסות אותן מדינות.

ידלין תיאר את הפתרון הכולל שעיצב חיל האוויר נגד הטק"ק "המבוסס על מענה משולב: הרתעה, הגנה אקטיבית, הגנה פסיבית, תקיפה ושיתוף פעולה בינלאומי", וטען כי גם אם אינו מושלם הוא "טוב בהרבה מכל פתרון מערכתי אחר".

לגישתו של ידלין את בעיית הטילים המדויקים שתיאר בריק לא יכולים ליצור עשרות או אפילו מאות טילים מדויקים שיהיו בידי האויב: "כדי שמה שמתאר כאן האלוף בריק יקרה, נדרש שיהיו לאויב 10,000 טילים ארוכי טווח ומדויקים. המציאות שונה לחלוטין – אין לאויב אפילו אלף טילים מדויקים וארוכי טווח". כמו גורן גם ידלין הסכים "שהעורך ייפגע קשה במלחמה הבאה", וגרס כי "החזית האזרחית תספוג אש ואבדות מעבר למה שהכרנו בעבר". אבל הוא דחה את טענתו של בריק כי יש לצמצם את חיל האוויר "לטובת חיל טילים וצבא היבשה", וטען כי כוחות היבשה המתמרנים מוגבלים בפעולתם נגד הטילים: "לא עוצרים טילים עם טנק מרכבה, ואין שום יכולת לתמרן למרחבי מערב עיראק, צפון סוריה או איראן כדי לעצור טילים. בריק ודאי מודע לכך, שאפילו בדרום לבנון ובעזה צבא היבשה מתקשה לתמרן".

לטענה של בריק על החיוניות של חיל טילים השיב ידלין כי "בניגוד למוצג במאמרו של האלוף בריק, מדובר בפתרון יקר בהרבה מפתרון המטוסים, ויעילותו המבצעית נמוכה משמעותית. אין אף מדינה בעולם שפיתחה מערך טילים קונוונציונלי כמענה לטילים קונוונציונליים". הסיבה לכך לפי ידלין היא יעילותם הנחותה של הטילים לעומת יעילותם הגבוהה של מטוסי הקרב: "אפילו חוקר ביצועים מתחיל לא יכול לטעות בחישוב עלות תועלת של מערך טילי מול מערך מוטס. הטילים הם חד-פעמיים ומכוונים למטרה אחת. המטוסים ימריאו עשרות פעמים, וכל מטוס יישא הרבה מאוד ראשי נפץ". ידלין טען אפוא כי מערך הטק"ק הוא "מערך נחות ונכה", וחסרונותיו עולים בהרבה על יתרונותיו – הדיוק של הטילים אינו מספק, אין להם יכולת להתמודד עם מטרות ניידות, הם אינם מתאימים להפעלה בשטח אורבני, אין להם כושר חדירה ועלותם (בעיקר של הטילים לטווח הארוך) גבוהה.

לכן לפי ידלין היעילות הכוללת של אותו 'חיל טילים' שבריק הציע להקים "פחותה משמעותית מזו של חיל האוויר". ידלין הסביר כי טילים אינם יעילים במערכה נגד ההתבססות האיראנית בסוריה שכן "רק מעט מהתקיפות היו יכולות להתבצע בטילי קרקע-קרקע, בוודאי לא בחשאיות ובחתימה נמוכה שמושגת באמצעות מטוסי החמקן של חיל האוויר". בעיה אחרת שזיהה ידלין קשורה לאמינות של המערכים: "חשוב להבין שמערך טילי קרקע-קרקע נבחן מערכתית רק במלחמה כוללת, והסיכוי לכישלון קריטי שלו גבוה בהרבה מאשר בחיל אוויר המתאמן ופועל מבצעית באופן שוטף ביום-יום".

לסיכום אמר ידלין:

אסור לזלזל באיום הטילים והרקטות [...] [עם זאת], לא חיל הטילים הוא הפתרון להגנת העורף. ישנם מעט תרחישים מבצעיים שבהם טילים יעניקו מענה טוב יותר ממטוסי קרב. נכון להקצות בצה"ל היקף משאבים מוגבל לרכש טילי קרקע-קרקע כמרכיב כוח משלים לחיל האוויר. אך חיל טילים כפתרון מערכתי כולל, על חשבון מטוסי הקרב – זאת קונספציה מוטעית ומסוכנת.